

Dkt. Robert C. Newman, Injili za Synoptic, Hotuba ya 4, Uandishi na Tarehe

© 2024 Robert Newman na Ted Hildebrandt

Unaendeleaje? Niko sawa. Habari za mchana. Tunaendelea na kozi yetu ya Injili ya Synoptic hapa.

Hadi sasa, tumeangalia mada kuu tatu. Yesu wa Kihistoria, Usuli wa Kiyahudi, Utangulizi wa Ufafanuzi na Simulizi pamoja na sampuli ya Ziara ya Mamajusi. Na tuko tayari kuendelea na Sehemu ya 4 sasa, Uandishi na Tarehe ya Injili za Synoptic.

Pia tutaangazia sifa za Injili za Synoptic mwishoni. Tunataka kuchora ushahidi wa kihistoria wa Injili za Synoptic zilizoandikwa na waandishi wao wa kitamaduni, Mathayo, Marko, na Luka, zote kabla ya 70 BK. Tunapendekeza kwamba Mathayo iliandikwa kwanza, ambayo pia ni ya kitamaduni, na kwamba mpangilio wa Marko na Luka haujulikani.

Kijadi, Marko ndiye anayefuata, ingawa tunampendelea Luka mwishoni mwa miaka ya 50 na Marko mwanzoni mwa miaka ya 60, muda mfupi baada ya Mathayo kutafsiriwa kwa Kigiriki. Kwa hivyo, hebu tuangalie mambo haya. Tutaanza na uandishi wa Sinoptiki na kupitia kila moja ya hayo. Tutaangalia kwanza ushahidi wa ndani na ushahidi wa nje, kisha tutarudi na kufikiria tarehe.

Kwa hivyo, uandishi wa Sinoptiki, uandishi wa Mathayo. Ushahidi wa ndani, isipokuwa kichwa cha habari, na sisi, kwa njia, hatujawahi kuwa na nakala ya Mathayo na mtu mwingine yeyote aliyeorodheshwa katika kichwa cha habari. Maandishi hayajulikani.

Yaani, mwandishi haonyeshi kamwe anapojitaja kwa njia inayomtambulisha. Hatujui kama kichwa cha habari kiliwekwa kwenye saina na mwandishi au la. Kama unafahamu majina hayo, tutayataja mara kwa mara.

Vyote, vema, majina ya Mfalme Yakobo ni Injili ya Mtakatifu Mathayo, Injili ya Mtakatifu Marko, Injili ya Mtakatifu Mathayo, Injili ya Mtakatifu Marko, n.k. Majina ya kwanza kabisa tuliyo nayo kwenye mafunjo ni Injili ya Mathayo, kulingana na Marko, kulingana na Luka, na katika maandishi ya awali kabisa, baadhi yake yamefupishwa hata kulingana na mahali ambapo Injili inaeleweka. Naam, kwa kuzingatia kwamba Mathayo ndiye aliyeandika, ni jambo la kuvutia kwamba bado tuko kwenye ushahidi wa ndani; ni jambo la kuvutia kwamba katika orodha yake ya mitume, Mathayo 10:2-4, anajiita mtoza ushuru, jambo ambalo halikuwa taaluma maarufu katika Palestina ya Agano Jipya.

Wakusanyaji kodi labda hawajawahi kuwa maarufu sana kwa walipa kodi wakati wowote katika historia, lakini katika Milki ya Kirumi, ambapo ulikuwa na maeneo ambayo yalikuwa yametekwa kwa njia moja au nyingine, Palestina wakati huu haikuwa imetekwa vikali sana, lakini wakazi hawakuthamini kulipa kodi kwa Roma, na mbinu ya ukusanyaji wa Warumi wakati huu ilikuwa kwamba ilisababisha ufasidi mwingi, na ukusanyaji kupita kiasi, na vitu vya aina hiyo hivi kwamba wakusanyaji kodi walionekana kama wasaliti na wahalifu, na aina nyingine mbalimbali za mambo. Orodha ya mitume wa Mathayo, Luka, na Matendo huondoa maelezo haya kuhusu Mathayo kuwa mkusanyaji kodi kutoka kwenye orodha za mitume. Labda hii inaonyesha unyenyekevu wa Mathayo na inaweza pia kupendekeza sababu inayowezekana ya Injili zote kutotajwa jina, yaani, kuweka mkazo kwa Yesu.

Hayo ndiyo yote tunayojua kuhusu ushahidi wa ndani wa Injili ya Mathayo. Kwa uthabiti, majina ya Injili zote, kama tutakavyoona, yana majina haya maalum juu yake, majina ya kitamaduni juu yake, na hakuna mengine—ushahidi wa nje.

Naam, tuna ushahidi mwingi wa nje, na tutapitia hilo, tukitaja waandishi mbalimbali na kusema machache kuwahusu pia. Mwandishi wa kwanza kabisa tuliye naye ambaye hutoa kauli ya aina hii ni jamaa anayeitwa Papias, na labda anaandika karibu mwaka wa 130 BK. Katika kazi yake, *The Exposition of the Oracles, the Lord*, tuna maoni haya: Mathayo aliandika manabii katika lahaja ya Kiebrania, lakini kila mtu alimtafsiri kama alivyoweza.

Neno la unabii ni talogia ya Kigiriki, na hutumika mara kwa mara kwa ajili ya mafunuo kutoka kwa Mungu. Kwa hivyo, neno lenye nguvu zaidi. Katika lahaja ya Kiebrania, neno lahaja kwa kweli ni neno tunalopata, neno letu lahaja, kutoka kwa dialekto.

Kwa hivyo, kuna uwezekano wa aina mbalimbali za maana zake, lakini lugha ya Kiebrania hakika iko ndani ya aina hiyo. Asili ya Ufafanuzi wa Manabii wa Papias, Bwana, haipo. Dondoo kutoka kwake zimenukuliwa na waandishi kadhaa wa kale na hata wa enzi za kati, na kazi nzima inaonekana bado ilikuwapo katika Enzi za Kati.

Nukuu yetu hapa inatoka katika Historia ya Kanisa ya Eusebius, iliyoandikwa karibu 325, toa au chukua kidogo, Kitabu cha 3, Sura ya 39, Sehemu ya 16. Kwa hivyo, nini maana ya manabii hapa? Je, hii ilikuwa injili? Waliberali wanaoshikilia nadharia ya hati mbili, na tutaangalia hilo baadaye katika mjadala wetu wa tatizo la muhtasari, mara nyingi husema manabii ndio chanzo cha dalili, na wainjilisti mara nyingi wamesema kitu kile kile pia. Hata hivyo, baadaye Papias anatumia manabii kumrejelea Marko, na kila mtu anakubali kwamba anarejelea injili hapo.

Irenaeus anatoa utamaduni huo huo kuhusu asili yake lakini anaitambulisha waziwazi kama injili ya Mathayo. Lahaja ya Kiebrania inamaanisha nini? Hii inaweza kurejelea

lugha ya Kiebrania au Kiaramu, kwani zote mbili wakati mwingine ziliitwa Kiebrania hapo zamani. Hii ingemaanisha kwamba Mathayo wa asili alikuwa katika Kiebrania au Kiaramu na kwamba alitafsiriwa baadaye.

Kinyume na mawazo hayo hapo juu, baadhi huchukulia lahaja kumaanisha Kigiriki kilichoandikwa kwa mtindo wa Kiebrania . Nadharia hii pia haiendani na maoni ya Papias, kwani ni vigumu kuona jinsi tofauti rahisi ya kimtindo ingemfanya Mathayo kuwa mgumu kutafsiri. Wazo la lugha ngeni kwa hadhira ya Kigiriki linaendana zaidi na maoni ya Papias.

Hivi majuzi, George Howard katika Chuo Kikuu cha Georgia amesema kwamba maandishi yaliyohifadhiwa vibaya ya Mathayo ya Kiebrania ya awali yametufikia katika maandishi ya Kiyahudi ya enzi za kati yanayopinga Ukristo yanayoitwa Evan Bohan. Touchstone. Tazama kazi ya George Howard, *The Gospel of Matthew According to a Primitive Hebrew Text*, iliyochapishwa na Mercer University Press mnamo 1987.

Irenaeus ndiye mwandishi anayefuata tunayemsikia kuhusu hili. Anaandika yapata miaka 50 baada ya Papias, yapata mwaka 180 BK. Katika kitabu chake *Against Heresies*, anasema kwamba Mathayo pia alichapisha kitabu cha injili miongoni mwa Waebrania katika lahaja yao wenyewe huku Petro na Paulo wakihubiri injili huko Roma na kuanzisha kanisa.

Hii inatoka katika kitabu cha *Against Heresies*, Kitabu cha 3, Sura ya 1, Sehemu ya 2, ambacho kimesalia kwetu katika Kilatini pekee, kitabu chote cha *Against Heresies*, lakini vipande vimenukuliwa hapa na pale, na Kigiriki cha Irenaeus kimenukuliwa katika *Historia ya Kanisa* ya Eusebius, Kitabu cha 5, Sehemu ya 8, Sura ya 2. Kumbuka kwamba Irenaeus anaita kazi ya Mathayo injili, anaiweka katika lahaja ya Kiebrania, na anaipa tarehe wakati Petro na Paulo wakiwa Roma. Tunajua kwamba Paulo alikuwa Roma mwanzoni mwa miaka ya 60 BK, na kwa hivyo, labda, huo ndio wakati unaorejelewa. Shahidi wa tatu wa uandishi wa Mathayo ni ule wa Pantaenus , ambaye aliandika karibu wakati mmoja na Irenaeus, karibu 180 BK.

Tuna taarifa zake kwa njia isiyo ya moja kwa moja katika Eusebius. Eusebius anasema katika *Historia ya Kanisa*, Kitabu cha 5, Sura ya 10, Sehemu ya 3, Pantaenus pia alikuwa mmoja wao na inasemekana alienda India, ambapo hadithi inasema kwamba alipata injili kulingana na Mathayo, ambayo ilikuwa imetangulia kufika kwake, miongoni mwa watu fulani huko waliojifunza kuhusu Kristo, kwamba Bartholomayo, mmoja wa mitume, alikuwa amewahubiria, na kwamba alikuwa ameacha maandishi ya Mathayo katika herufi za Kiebrania, ambazo pia zilihifadhiwa hadi wakati ulioonyeshwa. Pantaenus alikuwa Mkristo kutoka Alexandria, Misri, ambaye alikuwa mkuu wa shule ya katekesi huko, mbele ya Clement na Origen.

Tazama hii ni taarifa isiyo ya moja kwa moja. Hadithi inasema kwamba, kwa hivyo, sijui nifanye nini kutokana na hilo, lakini si kali kama zile zingine. Pantaenus anabainisha kuwa Mathayo imeandikwa kwa herufi za Kiebrania, ambayo bado inaweza kuwa Kiaramu au Kiebrania, lakini haiwezi kuwa Kigiriki.

Inasemekana maandishi hayo yalihifadhiwa hadi mwishoni mwa karne ya 2. Maelezo kuhusu India si ya kutatanisha, kwani kulikuwa na usafiri kati ya India na ulimwengu wa Kirumi wakati huo. Ushuhuda wetu wa nne katika suala hili ni Clement wa Alexandria, na anaandika yapata miaka 20 baadaye yapata mwaka 200 BK.

Clement alikuwa mkuu wa shule ya katekesi baada ya Pantaenus . Shule ya katekesi haikuambii mengi kuhusu shirika hili, lakini hatuna neno linalolingana nalo. Shule ya katekesi inasikika kama darasa la shule ya Jumapili kanisani.

Ilikuwa hivyo kwa kiasi fulani, lakini pia ilikuwa kile tunachoweza hata kukiita seminari, kwa hivyo ilishughulikia masomo mbalimbali kwa Wakristo, kuanzia waongofu wapya hadi walioendelea kidogo. Clement wa Alexandria alikuwa mkuu wa shule hii ya katekesi baada ya Pantaenus . Aliondoka Alexandria wakati wa mateso mwaka wa 203 na kisha akafa wakati fulani kati ya 210 na 217 BK.

Hapa kuna nukuu ya Clement. Hii, tena, ni nukuu ya Eusebius. Tena, katika vitabu hivyo hivyo, na anarejelea muhtasari wa Clement, Clement anatoa mapokeo ya wazee wa mapema kuhusu mpangilio wa Injili kwa njia ifuatayo.

Alisema kwamba Injili zile zilizokuwa na nasaba ziliandikwa kwanza, lakini Injili, kulingana na Marko, ilikuwa na tukio hili. Sawa, kwa hivyo tunapata nini hapo? Naam, tuna utamaduni wa wazee wa kanisa, kwa hivyo Clement anamaanisha kwamba taarifa aliyonayo inatoka kwa viongozi kabla ya wakati wake, kwa hivyo hiyo labda ingerudi nyuma kusema Pantaenus au hivyo, au labda mapema zaidi ya hapo. Anasema waziwazi kwamba Mathayo na Luka ziliandikwa kwanza, kwa hivyo hata kabla ya Marko.

Hiyo ndiyo itakuwa mpangilio uliopendekezwa tunaoishia nao hapa tunapounganisha kila kitu pamoja. Shahidi wa tano kuhusu Injili ya Mathayo ni Origen, na anamzidi Clement kidogo lakini anaandika hapa labda karibu mwaka 240 BK , hivyo kizazi kizima baadaye. Origen alikuwa mrithi wa Clement huko Misri.

Baadaye alikwenda Kaisaria baada ya kutokubaliana na maafisa katika kanisa la Alexandria, na huko akajenga maktaba kubwa, ambayo tunadhani ilikuwa maktaba kubwa zaidi ya Kikristo ya kale, ambayo hatimaye ilirithiwa na Eusebius, na hivyo ikawa msingi wa nyenzo zake nyingi kuhusu historia ya kanisa. Katika ufafanuzi wa Origen kuhusu Mathayo, Origen anasema hivi. Tena, huyu ni Eusebius akimnukuu Origen, kwa hivyo yeye ni mtu wa tatu.

Katika kitabu cha kwanza kuhusu Injili kulingana na Mathayo, akizingatia orodha ya kidini, yeye, yaani Origen, anashuhudia kwamba anajua Injili nne pekee, akiandika kwa kiasi fulani kama ifuatavyo. Kama alivyojifunza kwa mapokeo kuhusu Injili nne, ambazo pekee hazina ubishi katika kanisa la Mungu chini ya mbingu, kwamba kwanza injili iliandikwa kulingana na Mathayo, ambaye hapo awali alikuwa mtoza ushuru, lakini baadaye mtume wa Yesu Kristo, ambaye aliichapisha kwa lugha ya Kiebrania, na hapa anatumia barua za Gromison, kwa wale kutoka Uyahudi walioamini. Tutarudi na kunukuu kauli zaidi za Origen tutakapofika kwa Marko, Luka, Yohana, n.k.

Swali kuhusu mpangilio hapa. Je, Origen anatoa mpangilio wa mpangilio hapa? Ni kitabu cha kwanza, kulingana na Eusebius, kinachonukuu na kuzingatia kanuni za kanisa. Kwa hivyo, hiki kimeandikwa kwa mpangilio wa mpangilio, au kimeandikwa kwa mpangilio wa kisheria kwanza? Sijui.

Lugha, hapo, iliyotafsiriwa ni herufi, kama nilivyosema, Gromison, na hii ni wazi zaidi kuliko kusema lahaja. Naam, hao ndio waandishi watano wa mwanzo, ukipenda. Mashahidi wawili wanaofuata ni muhimu zaidi kwa upatikanaji wao wa hati zilizoandikwa, ambazo hazijapona hadi leo, kuliko uwezekano wa kupata mila ya mdomo inayoaminika.

Tayari kwa Origen, tumetoka miaka 200 baada ya huduma ya Yesu. Eusebius ndiye mwanahistoria mkuu wa kanisa la kale, na Jerome ni mmoja wa wasomi wake bora. Ushuhuda wa sita hapa ni kutoka kwa Eusebius wa Kaisaria, akiandika yapata mwaka 325, kwa hivyo sasa tuko karibu miaka 300 kutoka kwa huduma ya Yesu.

Eusebius hapa alikuwa askofu wa Kaisaria, unakumbuka kwamba hiyo iko kwenye pwani ya Palestina, lakini hii ni baada ya mwisho wa mateso ya Warumi, kwa hivyo hii haikuwa eneo la Wayahudi kwa muda mrefu sasa, lakini alikuwa na ufikiaji wa maktaba ya Origen. Eusebius anasema katika historia yake ya kanisa, kitabu cha 3, sehemu ya 24, sura ya 5 na 6, sura ya 24, sehemu ya 5 na 6. Hata hivyo, kati ya wanafunzi wote wa Bwana, ni Mathayo na Yohana pekee waliotuachia kumbukumbu, na inaripotiwa kwamba wao, walitumia uandishi tu chini ya shinikizo la lazima. Mathayo, ambaye alihubiri mapema kwa Waebrania, alipokuwa karibu kwenda kwa wengine, pia alikabidhi injili yake kwa uandishi katika lugha yake ya asili, akilipwa fidia kwa uandishi wake kwa kupoteza uwepo wake kwa wale aliowaacha.

Maoni moja ya kuvutia hapa ni matumizi ya neno kumbukumbu; kuhusu wanafunzi, ni Mathayo na Yohana pekee waliotuachia kumbukumbu. Hiyo ni aina ya kale, aina ya watu maarufu wanaofikiria matukio katika maisha yao wenyewe na kuyaandika. Mathayo na Yohana, anasema, kulingana na nukuu yake hapa, hawakuwa wamepanga kuandika, lakini walipoona hitaji linatokea, walipokuwa wakiondoka Palestina, walifanya hivyo.

Sasa tunahamia kwa Jerome, naye anaandika vizazi vingine kadhaa baada ya Eusebius, wapatao 400, katika kitabu chake *Lives of Illustrious Men*. Mathayo ni wa tano kati ya watu mashuhuri, kwa hivyo hii iko katika *Lives of Illustrious Men* 5. Mathayo, ambaye pia anaitwa Lawi na ambaye alibadilika kutoka mtoza ushuru hadi kuwa mtume, alikuwa wa kwanza huko Yudea kuandika injili ya Kristo kwa herufi na maneno ya Kiebrania kwa wale waliotoka katika tohara walioamini. Ni nani aliyetafsiriwa baadaye kwa Kigiriki hana uhakika wa kutosha.

Kwa hivyo, hiyo ni aina ya ziara ya haraka ya shuhuda saba, na hatuna ushuhuda unaopingana na hizi kutoka zamani. Na zinaturuhusu kutoa muhtasari huu kuhusu uandishi wa Mathayo. Kwanza, kwamba Mathayo aliandika injili aliyopewa ni maoni ya pamoja ya mapokeo na, lakini labda si kwa kujitegemea, ya majina kwenye hati zilizopo.

Hili linaendana na kichwa na maudhui ya injili ya kwanza. Hakuna majina mengine yanayohusishwa nayo. Kanisa la kwanza lilijua injili bandia na likazikataa.

Pili, injili ya Mathayo, ambayo ilikuwa ya kwanza kuandikwa, pia imetolewa mara kadhaa katika utamaduni. Hili mara nyingi hupingwa leo, kwani wafuasi wengi wa kiliberali na wahafidhina wengi hufikiri injili ya Mathayo inatumia Marko. Tatu, injili ya Mathayo iliandikwa kwa Kiebrania au labda Kiaramu, ambayo ni sifa ya kawaida ya utamaduni huo.

Hili pia, mara nyingi hupingwa leo kwa sababu injili ya Kigiriki iliyopo haionekani kama tafsiri ya Kigiriki kutoka lugha ya Kisemiti. Kwa tafsiri ya Kigiriki, tunamaanisha tafsiri ambayo sintaksia na msamiati mwingi wa Kiebrania hupitishwa hadi Kigiriki. Kwa mfano, Septuagint ni tafsiri ya Kigiriki katika maandishi yake mengi, ingawa inatofautiana kutoka kitabu hadi kitabu katika suala hilo.

Bila shaka, inaweza kuwa kwamba tafsiri ilijaribu kuipa mtindo wa Kigiriki wenye ufasaha zaidi. Baadhi ya tafsiri za Agano la Kale katika Kigiriki zilihusu mtindo. Kwa mfano, Symmachus na Theodotion walitumia mtindo mzuri wa Kigiriki, ilhali Aquila alitoa tafsiri halisi ya Kigiriki, hata zaidi ya Septuagint, ambayo ni aina ya kati kati ya hizo.

Tukijaribu kufikiria mifano ya Kiingereza, NASB ni kama tafsiri ya Kiingereza, na bila shaka, Kiingereza cha interlinear kinafanana zaidi na tafsiri ya Kiingereza, ilhali NIV au kama hiyo labda ina mtindo mzuri wa Kiingereza. Ni nani aliyetengeneza tafsiri hiyo? Hatujui. Labda Mathayo alitengeneza tafsiri ya bure baadaye.

Hatujui kwa hakika kama ilikuwa tafsiri, ingawa nadhani ushuhuda ambao tumeuangalia katika sehemu hizo, wala kama ndiye aliyetengeneza. Ungekuwa na athari gani kwenye msukumo ikiwa Mathayo, kama tulivyo nao, angekuwa tafsiri?

Bila shaka, hakuna shida. Kama Mathayo angeitafsiri, labda tungekuwa na wasiwasi zaidi ikiwa ingefanywa na mtu mwingine mbali na mtume au mshirika anayeaminika.

Baada ya yote, Marko na Luka wanahusika na Injili mbili. Hata hivyo, kanisa limekuwa bila Biblia na lugha asilia kwa muda mrefu katika historia ya kanisa. Kanisa la Magharibi lilikuwa na Kilatini pekee katika Enzi za Kati, na hata leo, Wamarekani wengi hawajui lugha za kibiblia hata kidogo.

Kwa hivyo, Wakristo wengi, labda katika historia yote, hawajawa na Biblia na lugha asilia. Ni lugha gani zilizotumika Palestina katika nyakati za Agano Jipya? Naam, Kiebrania, Kiaramu, na Kigiriki vyote vilitumika katika vifaa vya Bar Kokhba. Kumbuka, Bar Kokhba ndiye aliyeongoza uasi 132-135 BK katika historia yetu ya Kiyahudi.

Vifaa vya Bar Kokhba vimepatikana hivi karibuni katika baadhi ya mapango nchini Israeli. Kilatini, Kigiriki, na Kiebrania au Kiaramu vilitumika katika bango lililo juu ya msalaba. Hatujui ni watu wangapi walikuwa na lugha nyingi kwani kauli kadhaa za Yesu za Agano Jipya ziko katika Kiaramu kilichotafsiriwa.

Lama Lama , Eli Eli , Lama Sabakthani , Talitha kum , na kadhalika . Huenda hii ilikuwa lugha ya asili ya Yesu. Naam, hiyo ni safari ya haraka ya uandishi wa Mathayo.

Pili, angalia uandishi wa Marko. Ushahidi wa ndani, kama vile Mathayo, isipokuwa jina la kitabu, Marko hajulikani katika maandishi yake. Baadhi wamependekeza kwamba mtindo huo unaonekana kuendana na utu wa Petro.

Na tutaona baada ya muda mfupi kuna utamaduni kwamba Petro ndiye chanzo cha injili ya Marko. Kwa hivyo, ndio, nadhani Westcott alipendekeza kwamba mtindo wa Petro unavutia hisia badala ya kutafakari, wa kihisia badala ya wa kimantiki, na unatoa maelezo mengi, ikiwa ni pamoja na hisia na sura na ishara za Yesu, mawazo ya Petro mwenyewe, na hii ingependekeza mawasiliano ya karibu na Petro lakini Luka 9.33 pia inatoa jibu la Petro wakati wa Kubadilika Sura kwa hivyo hiyo sio ya kipekee kwa injili ya Marko. Muhtasari wa Marko unakaribia mazungumzo ya Petro nyumbani kwa Kornelio katika Matendo 10.

Zote mbili zinaanza na ubatizo wa Yohana badala ya kuzaliwa kwa Yesu au kabla ya kuwepo kwake, kama injili zingine. Mtazamo wa simulizi ya Marko unaendana na ule wa Petro kama mwandishi. Tunamaanisha nini kwa mtazamo wa simulizi? Hatumaanishi kwamba mwandishi anajirejelea mwenyewe katika nafsi ya kwanza bali anaunda simulizi ili msomaji aweze kujitambulisha naye au kundi lake.

Na tunaona hilo kama vile masimulizi ya kuzaliwa katika Mathayo na Luka yanavyoonekana kuandikwa kutokana na mtazamo wa Yusufu au Mariamu. Kwa mfano wa kisasa ikiwa umesoma mfululizo wa Harry Potter, isipokuwa machache tu, yote yameandikwa kutokana na mtazamo wa Harry; yaani msomaji anajua kile Harry

anachojua lakini hajui kile Dumbledore anachojua au kile ambacho Hermione yeyote kati ya wahusika wengine anajua au kitu kama hicho isipokuwa wamwambie Harry kitu na kisha msomaji anajua. Kwa hivyo hicho ndicho kinachoendelea katika mwelekeo huo.

Kwa mfano, tukilinganisha Marko 5:37 na Luka 9:23 akimfufua binti yake Yesu, Mathayo hasemi mengi kuhusu kilichotokea ndani ya nyumba. Marko anatoa maelezo zaidi, ikiwa ni pamoja na umri wa msichana, kauli ya Yesu ya kumpa chakula, na watu wakamtoa nje ya chumba. Hii inaendana na wazo kwamba Mathayo alibaki nje na akapata maelezo machache baadaye huku Petro akiingia na kuona kitendo chote, ambacho, kwa kweli, ndicho tunachoambiwa kilitokea. Jambo lingine ambalo tunaweza kuweka chini ya ushahidi wa nje ambao unaweza kuhusiana na uandishi ni Marko 14:51, ambayo inamhusu kijana aliyepoteza karatasi yake wakati Yesu alipokamatwa. Hilo linaeleweka vyema kama mchoro mfupi wa Marko mwenyewe, kama vile nilivyosikitika jinsi nilivyopoteza wazo hilo. Nitarudi kwenye hilo linaeleweka vyema kama mchoro mfupi wa Marko mwenyewe; vinginevyo, ni ajabu kumtambulisha mtu bila maelezo, hasa wakati hana uhusiano wowote na simulizi. Mimi hufikiria filamu za Alfred Hitchcock kila wakati; Hicho ndicho nilichokuwa nikifikiria, sikuweza kumfikiria Alfred Hitchcock, ambapo huwa na vignette yake ndogo iliyonaswa kwenye filamu mahali fulani.

Uko ndani ya duka au kitu kama hicho, na kuna aina ya sufuria kuelekea dirisha la mbele, na huyu hapa jamaa anaangalia dirishani, na anapotea, au kitu kama hicho kingekuwa mfano wa kile tunachofikiria hapa. Kwa hivyo huo ndio ushahidi wa ndani kuhusu Marko na uandishi. Inaonekana kama inaweza kuakisi utu wa Petro, na labda mchoro huu mdogo unaweza kuwa wa Marko mwenyewe.

Ushahidi wa nje wa uandishi wa Marko, tuna taarifa pana zaidi ya Papias kuliko tulivyoandika kwa Mathayo Papias anakumbuka anaandika yapata mwaka 130 BK, na anasema hivi na hivi mzee alikuwa akisema Marko kwa kweli kwa kuwa alikuwa mtafsiri wa Petro aliandika kwa usahihi lakini si kwa mpangilio wa mambo yaliyosemwa au kufanywa na Bwana kama vile alivyokumbuka kwani hakusikia wala kumsikia Bwana wala kumfuata lakini baadaye kama nilivyosema Petro ambaye aliweka mazungumzo yake kulingana na mahitaji ya wasikilizaji wake lakini si kama akisimulia maneno ya Bwana. Kwa hivyo, uandishi wa Marko wa mambo fulani, kama alivyokumbuka, haukukosea katika chochote, kwani alikuwa mwangalifu na jambo moja: kutoacha chochote kati ya mambo aliyosikia au kudanganya chochote ndani yake. Huo ni ufafanuzi wa Oracles Lord hapa uliotajwa katika kitabu cha historia ya kanisa la Eusebius kitabu cha 3, sura ya 39, sehemu ya 15. Huu ndio usemi kamili zaidi kutoka kwa Papias kuhusu injili yoyote.

Mabano niliyo nayo katika maandishi yangu yaliyochapishwa hapa yana alama ya kuuliza baada ya Mtume Yohana Mchungaji na mambo yaliyosemwa au kufanywa na Bwana kama vile yeye na katika mabano, Petro Marko alivyokumbuka, n.k. ni

maelezo yaliyoongezwa na watafsiri ili kufafanua kauli, au ni maoni yangu. Papias ananukuu taarifa zinazomtangulia. Mzee wa mzee wa kanisa huenda ndiye mwandishi wa Yohana wa 2 na wa 3, anayejiita mzee. Kuna ubishi fulani kuhusu huyo ni nani, lakini nadhani ni Mtume Yohana. Irenaeus anabainisha kwamba Papias alisoma chini ya Mtume Yohana. Kuna tatizo hapa kuhusu mahali ambapo nukuu kutoka kwa mzee inaishia na mahali ambapo maoni ya Papias yanapoanza lakini pendekezo langu ni kwamba inaenda hapa sio kwa mpangilio wa mambo yaliyosemwa au kufanywa na Bwana kama vile alivyokumbuka, na kisha tunaanza kupata baada ya hatua hiyo sio kauli ya wazee ambayo Papias alikumbuka lakini sasa maelezo ya Papias kwa kuwa hakumsikia Bwana wala hakumfuata lakini baadaye kama nilivyosema alimsikia na kumfuata Petro n.k. Nadhani hiyo ni pendekezo zuri kwa mapumziko kwa sababu sentensi inayofuata iko katika mtu wa kwanza Marko hapa anaitwa mkalimani wa Petro na hiyo inaweza kumaanisha lugha ambayo Petro hakujua labda Petro alijua Kigiriki kwani aliandika 1 na 2 Petro lakini labda Marko alitafsiri kwa Kilatini hata hivyo Marko angeweza kuitwa mkalimani wa Petro kwa sababu tu aliandika kumbukumbu za Petro kwa ajili yake ili iwe rahisi kifungu hicho kwa usahihi lakini si kwa mpangilio ni cha ajabu kidogo kwani wengi wanahisi kwamba mpangilio au mpangilio wa matukio katika Marko ni mzuri sana hii inaweza hata hivyo kurejelea maelezo ya awali ya Marko kwamba Petro hakutoa data kwa mpangilio wa matukio lakini badala yake kama Papias mwenyewe alivyosema hapa iliifaa mahitaji ya wasikilizaji wake kama yeye Alitoa jumbe katika makanisa mbalimbali ya Kikristo katika kesi hii mkusanyiko wa Marko uko katika mpangilio lakini data aliyopewa na Petro si katika mpangilio vipi kuhusu kiasi alichokumbuka ambacho labda pia kinamrejelea Petro lakini si kwa Marko tukio sahihi la kwanza liko ndani ya nukuu ya moja kwa moja kutoka kwa mzee tulipendekeza John labda Papias anafuata kile tunachoweza kufikiria kama matumizi ya kirabi hapa mwanafunzi anakariri kauli ya mwalimu haswa Mishnah tunaweza kusema na kisha anatoa maelezo ya kauli hiyo Gemara kwa hivyo nukuu hapo juu mbele ya nyota yetu ambayo ingesomeka hivi Marko kwa kweli kwa kuwa alikuwa mkalimani Petro aliandika kwa usahihi lakini sio kwa mpangilio mambo ambayo yalisemwa au kufanywa na Bwana kama vile alivyokumbuka hiyo ingekuwa kauli ya mzee na kisha maelezo baada ya hapo yangukuwa maelezo ya Papias vizuri huo ndio ushuhuda wetu wa kwanza kuhusu Marko wa pili unatoka kwenye chanzo ambacho hatukutaja kuhusiana na Mathayo na huyo ni Justin Martyr anaandika miaka 10 au 20 tu baada ya Papias hivyo 140 hadi 150 na tuna kazi mbili zilizohifadhiwa kutoka kwake mazungumzo yake na Trypho ambayo yalifanyika inaonekana muda mfupi baada ya Bar Kokh kwa vita hivyo labda 140 na kisha msamaha wake wa kwanza ambao unaweza kuwa baadaye kuliko ule baada ya kuzungumza mara kadhaa katika mazungumzo na Trypho kuhusu kumbukumbu za mitume zinazoitwa Injili na baada ya kumtaja Petro Justin alisema imeandikwa katika kumbukumbu zake kwamba alibadilisha jina la Petro pamoja na wana wa Zebedayo Boanerge vizuri ukimtafuta Boanerge utagundua kuwa ni dokezo la Marko 3 mistari ya 16-17 halipatikani mahali pengine popote na kwa hivyo usomaji wa kawaida wake ni kwamba imeandikwa

katika kumbukumbu za Petro kwamba Kristo alibadilisha jina la Petro pamoja na majina ya wana wa Zebedayo Boanerge dhana kwamba kumbukumbu zake zinamrejelea mwandishi wa Petro na si Kristo ni jambo la busara kwa sababu Justin huwa haziwarejelei kama kumbukumbu za Kristo bali kila mara kumbukumbu za mitume.

Ushuhuda wa tatu kuhusu Marko ni Irenaeus akiandika sasa kuhusu kizazi baada ya Justin Martyr 180 BK, na tayari tumeangalia mwanzo wa kauli hii, lakini nitaizungumzia tena. Mathayo ilichapisha wakati Petro na Paulo walipokuwa wakihubiri injili huko Roma na kuanzisha kanisa. Baada ya kuondoka kwao, Marko, mwanafunzi na mtafsiri wa Petro, pia alitupatia mambo yaliyohubiriwa na Petro kwa maandishi.

Kipengele kisichoeleweka katika nukuu hii maalum ni neno kuondoka. Ni exodos, na exodos hutumika sana katika Kigiriki kwa mambo mawili tofauti. Kuondoka kimwili na kama taswira ya kuondoka kutoka katika maisha haya. Kwa hivyo, Irenaeus anazungumzia baada ya kifo cha Petro na Paulo au baada ya kuondoka Roma? Kama ninavyosema, miundo yote miwili ni ya kawaida, kwa hivyo hatutapata jibu la hilo kwa kuangalia tu katika msamiati ukipenda.

wa nne unatoka kwa Clement wa Alexandria, na tunaangalia nukuu ile ile ya Clement na muhtasari ambao tuliugalia mapema kidogo ambapo alisema injili zenye nasaba ziliandikwa kwanza, na kisha anaendelea kusema katika sentensi hiyo injili kulingana na Marko ilikuwa na wakati huu ambapo Petro alikuwa amehubiri neno hadharani huko Roma na alikuwa ametangaza injili kwa roho hiyo wale waliokuwepo, kulikuwa na wengi waliotafutwa Marko kwa kuwa alikuwa amemfuata kwa muda mrefu na akakumbuka mambo yaliyosemwa ili kuandika mambo yaliyosemwa na alipofanya hivi aliwapa injili wale waliomuuliza. Petro alipogundua baadaye, hakuzuia wala kuipongeza. Muhtasari huo umetajwa katika Kitabu cha Historia ya Kanisa la Eusebius 6, sura ya 14, sehemu ya 5. Kumbuka kwamba katika nukuu hii ya Clement, Petro bado yuko hai wakati injili inaandikwa kwa sababu anaitikia baadaye.

Petro hana uhakika wa la kufanya na maandishi hayo. Mshangao wake unafanana kidogo na ule alioupata Roho Mtakatifu alipowashukia Mataifa nyumbani kwa Kornelio, bila kusahau wakati Yesu alipogeuka sura na Eliya na Musa, na hakuwa na uhakika wa la kufanya. Alikuwa akipendekeza kujenga baadhi ya vibanda au kitu kama hicho.

Petro, kama unavyokumbuka, ni mtu ambaye huongea kwa haraka na si kila mara kwa haraka sana katika kufikiria. Nadhani tunaita hivyo. Ushuhuda

wa tano unatoka kwa Tertullian. Tertullian yuko katika sehemu ya Kilatini ya Milki ya Kirumi, Afrika Kaskazini, na anaandika karibu mwaka wa 200 BK. Anasema katika kazi yake dhidi ya Marcion, Sura ya 4 Kitabu cha 2 Vitabu Sura ya 4 au Sura ya 4 Sehemu

ya 2, Kwamba mitume Yohana na Mathayo wanatutia imani ya mitume, Luka na Marko, ili kuiboresha. Je, Tertullian anarejelea mpangilio wa uandishi hapa? Naam, nina shaka.

Nadhani anafikiria tu, unaweza kusema, nguvu ya mashahidi kuhusu ukaribu wao na Yesu. Kwa hivyo, mitume ni watu waliokaa miaka mitatu na Yesu, Yohana, na Mathayo. Watu wa mitume ni watu waliokaa miaka mingi na mitume Luka na Marko.

Nadhani labda ndivyo anavyosema hapo. Mwanzo akiandika yapata mwaka 225 BK Tulikuwa tayari tumeona injili ya Mathayo ikiandikwa kwanza, n.k. Hii inaendelea katika sentensi hiyo hiyo.

Pili, injili iliandikwa kulingana na Marko, ambaye aliiandika kama Petro alivyomwagiza, yaani, Petro anamtambua mwanawe katika nyaraka za Kikatoliki kwa maneno haya: kanisa lililokuwa Babeli mteule pamoja nanyi na Marko, mwanangu anawasalimuni kwa nukuu ya 1 Petro 5. Pili, Marko angerejelea mpangilio wa matukio lakini labda katika muktadha tu kwa mpangilio wa kisheria. Kumbuka, kulikuwa na maoni kuhusu kulingana na kanuni za kidini katika sentensi iliyopita. Muhtasari kuhusu uandishi Kwanza, kwamba Marko aliandika injili aliyopewa ni maoni ya pamoja kuhusu mapokeo, kama ilivyo imani kwamba inatupa mahubiri ya Petro. Uandishi wa Marko unaungwa mkono na majina ya hati yaliyopo. Kuna hoja ndogo kuhusu uandishi wa Marko ikilinganishwa na ule wa Mathayo au Yohana.

Hata hivyo, kuna upinzani mkubwa zaidi katika miduara ya kiliberali kwa wazo kwamba anatupatia mahubiri ya Petro. Pili, mila hizi zinaendana na asili ya injili yenyewe kwa njia yenye nguvu na dhahiri zaidi kuliko ilivyokuwa kwa Mathayo. Uhusiano na Petro hauko wazi katika hati za maandishi lakini unaendana na sauti ya injili kama inavyoonekana hapo juu chini ya ushahidi wetu wa ndani na pia ile historia ndogo ya 1451 na 52.

Tatu, baadhi wanaona utata katika mapokeo kuhusu tarehe ya Marko na wakati wa kuandika kuhusiana na Luka. Irenaeus anatafsiriwa akisema kwamba Marko aliandika baada ya kifo cha Petro, ilhali Clement wa Alexandria anadokeza wazi kwamba Marko aliandika kabla ya kifo chake. Hata hivyo, utata si lazima hapa kwani Irenaeus anaweza kuwa anarejelea Petro na Paulo wakiondoka Roma wakiwa hai kutoka halisi badala ya kutoka kwao kwa mfano kifo.

Inaonekana kwamba Paulo aliondoka Roma angalau baada ya kifungo chake cha kwanza, kulingana na Matendo 28 na Mapokeo. Utata mwingine unaodaiwa unahusiana na mpangilio wa Marko na Luka. Mila nyingi hutoa mpangilio wa Mathayo, Marko, Luka, Yohana, lakini Clement anasema kwamba injili zenye nasaba za Mathayo na Luka ziliandikwa kwanza, kwa hivyo tuna kitu kama Mathayo, Luka, kisha Marko, Yohana.

Tutahitaji kurudi na kufikiria hilo tunapoangalia tarehe ya injili. Hilo linatufanya tufikirie uandishi wa Luka na, tena, ushahidi wa ndani na nje. Ushahidi wa ndani isipokuwa jina lake, maandishi ya injili hayajulikani.

Hata hivyo, utangulizi wa kitabu cha Matendo unaunganisha kitabu cha Matendo na Luka, na vipengele vya ndani katika kitabu cha Matendo vinaonyesha kwamba mwandishi wa kitabu cha Matendo alikuwa mwenzake wa Paulo, ama Luka au Yesu. Utangulizi wa kitabu cha Luka na Matendo vyote vinamtaja Theofilo. Utangulizi wa kitabu cha Matendo unarejelea simulizi lililopita, ambalo ni wazi kwamba ni injili tunayoiita Luka. Pia kuhusiana na ushahidi wa ndani, misamiati ya kitabu cha Luka na Matendo inafanana na inaonyesha mwandishi aliyeelimika vizuri mwenye ujuzi usio wa kawaida wa maneno ya kimatibabu. Kazi ya kawaida kuhusu hili ni kitabu cha William Kirk Hobart, *The Medical Language of St. Luka*, ambapo ushahidi huu umepangwa na kuwasilishwa kwa ajili yako.

Naam, huo ndio ushahidi wa ndani wa uandishi wa Luka. Ushahidi wa nje. Tuna marejeleo machache ya awali kwa Luka kuliko tunavyofanya kwa Mathayo na Marko. Labda hakuna mtu aliyeona inafaa kuripoti maoni ya Papias kuhusu injili hii ikiwa alitoa yoyote kwa kuwa hatuna Papias kwa ukamilifu wake, ni nukuu zilizotawanyika tu.

Kwa kweli hatujui. Chanzo cha kwanza kabisa tulichonacho , kwa kweli viwili vikiwa vimeunganishwa na vya kwanza kabisa, ni kile tunachokiita Kanoni ya Muratori, iliyoandikwa inaonekana mwishoni mwa karne ya 2, tuseme takriban 180, na imeandikwa inaonekana kutoka Italia. Kanoni ya Muratori ni orodha ya vitabu vya Agano Jipya ndiyo maana inaitwa Kanoni.

Hilo lilikuwa neno lililotumika kwa orodha wakati huo lakini liliitwa kwa ajili ya mvumbuzi wake, Muratori, mnamo 1740 badala ya mwandishi wake. Kipande kilichogunduliwa ni kipande chenye mwisho na mwanzo havipo kwenye hati. Tuna ushahidi unaowezekana kwamba baadhi ya sehemu ya katikati ilikosekana kutoka kwa mmoja wa mababu zake. Hatuwezi kujua hilo hapa.

Imehifadhiwa katika hati moja ya karne ya 8, ambayo msomi mmoja anaielezea kama iliyoandikwa kwa Kilatini cha kishenzi na mwandishi mzembe na mjinga. Sina sifa za kujibu mambo ya aina hiyo. Ni wazi kwamba ni tafsiri ya asili ya Kigiriki ambayo iko katika tafsiri ya Kilatini ya Kigiriki.

Tafsiri Kilatini, nadhani, ndiyo tunayoiita hivyo. Kutokana na ushahidi wa ndani, inanzia mwishoni mwa karne ya 2 na iliandikwa ndani au karibu na Roma, ambayo inaiita mji huo. Inamrejelea mmoja wa mapapa wa mapema katika nyakati zetu, kwa hivyo inaonyesha kwamba maisha ya mwandishi yanaingiliana na yake.

Nadhani ni papa mcha Mungu wa mwanzoni mwa karne ya 2, na inamrejelea Hermas kama kaka wa Pius, ambaye inaonekana alikuwa askofu wa Roma wakati wa uhai wa mwandishi mwenyewe. Kanuni inaanza hivi, lakini alikuwepo miongoni mwao, na ndivyo alivyosema. Kitabu cha tatu cha injili ni kwamba kulingana na Luka Luka , daktari baada ya kupaa kwa Kristo wakati Paulo alipomchukua kama mwenzake wa safari yake baada ya kufanya uchunguzi, aliandika kwa jina lake mwenyewe, lakini wala hakumwona Bwana katika mwili na hivyo kwa vile aliweza kuchunguza ndivyo pia anaanza kusimulia hadithi kutoka kwa kuzaliwa kwa Yohana.

Kwa kuwa Luka pekee ndiye anayeanza na kuzaliwa kwa Yohana Mbatizaji, injili sahihi inaonekana. Hakuna injili nyingine inayojulikana, ikiwa ni pamoja na zile za apokrifu, inayoanza na kuzaliwa kwa Yohana. Alama kuhusu mwenzake anayesafiri inaendana na ushuhuda wa Matendo. Kwa hivyo hiyo ndiyo orodha ya Muratorian.

Pili, Irenaeus kutoka karibu wakati huo huo katika orodha ya Muratori, tunafikiri kutoka Italia mahali fulani Irenaeus aliandika kutoka Ufaransa lakini alikulua Asia Ndogo, na tutaingia tena katika sentensi yake, ambayo tulikuwa tumeiangalia tayari. Sasa, Mathayo alichapisha wakati Petro na Paulo walipokuwa wakihubiri injili huko Roma na kuanzisha kanisa baada ya kuondoka kwao. Marko, mtafsiri mwanafunzi wa Petro, alitupatia sisi katika kuandika mambo yaliyohubiriwa na Petro. Luka, pia mfuasi wa Paulo, aliandika katika kitabu injili iliyohubiriwa na huyo na kisha baadaye Yohana, kwa hivyo ndivyo Irenaeus anavyosema.

Inaonekana Irenaeus anatoa mpangilio wa jumla wa mpangilio wa matukio , ingawa kuna jambo moja la kuvutia ndani yake. Anamweka Luka wa tatu lakini hasemi kabisa kwamba Luka aliandikwa wa tatu, kwa hivyo baada ya kuondoka kwao, kuondoka kwa Petro na Paulo, Marko alitupatia, nk., na kisha Luka pia aliweka katika kitabu, na baadaye Yohana ili Marko awekwe wazi baada ya Mathayo na Yohana awekwe baada ya Luka lakini Luka pia awekwe Luka ili iweze kukusudiwa mpangilio wa matukio ambao kwa hakika una mantiki lakini haisemi hivyo kabisa.

Ushuhuda wa tatu ni Klementi wa Alexandria akiandika hapa yapata mwaka 208 kutoka Misri, na huyu ni Eusebius tena. Tena, katika vitabu hivyo hivyo, Klementi anatoa mapokeo ya wazee wa mapema kuhusu mpangilio wa injili kwa njia ifuatayo: alisema zile za injili zilizokuwa na nasaba ziliandikwa kwanza, lakini injili kulingana na Marko, ilikuwa na tukio hili. Kwa hivyo, angalia kwamba mpangilio wa mpangilio wa Klementi unaonekana tofauti na Irenaeus kwa kuwa Luka anamtangulia Marko.

Ushuhuda mbili za mwisho kuhusu Luka. Tertullian, akiandika yapata mwaka 215 kutoka Afrika Kaskazini. Nukuu hiyo hiyo tulikuwa nayo hapo awali.

Kwa hivyo basi, kuhusu mitume, Yohana, Mathayo, na Sila, pamoja na imani, mitume, Luka, na Marko waliifanya upya. Kwa injili ya Luka, watu wanatumika kumhusisha Paulo vivyo hivyo. Na hatimaye, Origen aliandika kuhusu 225 kutoka Misri.

Samahani, nina mfano mwingine baada yake. Ukurasa umegawanyika katika maelezo yangu. Origen, akiandika kutoka Misri.

Na tatu, kulingana na Luka, injili ilisifiwa na Paulo, ambaye aliifanya kwa ajili ya wale kutoka Mataifa walioamini. Maelezo kuhusu injili iliyosifiwa na Paulo labda yanarejelea 2 Wakorintho 8.18, lakini wachambuzi wengi wana shaka kwamba hili ndilo Paulo alikuwa akilini. Anasema kwamba, kulingana na injili yangu, waandishi wengi leo wanafikiri anarejelea ujumbe wake badala ya kazi iliyoandikwa kuhusu Yesu.

Mwishowe, Eusebius, akiandika yapata mwaka 330, historia ya kanisa lake. Kitabu cha 3, sura ya 4, sehemu ya 6 na 7. Luka, kuhusu kabila kuwa la wale wa Antiokia, lakini kwa taaluma yake alikuwa daktari, kwa kuwa alikuwa ameshirikiana sana na Paulo na hakuwa na uhusiano wowote na mitume wengine, alituachia mifano ya tiba ya roho, ambayo alipata kutoka kwao katika vitabu viwili vilivyoongozwa na roho. Injili, ambayo anaishuhudia, pia aliandika kulingana na kile ambacho wale waliokabidhiwa walikuwa mashahidi wa macho tangu mwanzo na wahudumu wa neno, ambao wote anasema walikuwa wamewafuata tangu mwanzo.

Alikuwa amefuata hata tangu mwanzo. Na Matendo ya Mitume, ambayo alitunga kutokana na yale aliyojifunza, si kwa kusikia bali kwa macho yake. Lakini watu wanasema kwamba Paulo alikuwa amezoea kurejelea injili yake kila anapoandika, kana kwamba, kuhusu injili yake mwenyewe, alisema, kulingana na injili yangu.

Huenda Eusebius anatoa hitimisho kutoka kwa vifungu vya Agano Jipya, kwani injili yangu labda inarejelea ujumbe wa Paulo. Marejeleo mengi ya Paulo kuhusu injili yangu labda yanatangulia kuandikwa kwa Luka. Naam, hiyo ndiyo safari yetu fupi huko.

Muhtasari kuhusu uandishi hapa. Luka, mfuasi wa Paulo na daktari, aliandika injili iliyohusishwa kwake kama maoni ya pamoja kuhusu mapokeo, ingawa hatuna maelezo yoyote mapema kama yale ya Papias kutoka kwa Mathayo na Marko. Kufikia mwaka wa 200 BK, tuna taarifa kutoka maeneo yote ya kijiografia ya Ukristo wa mapema zinazokubali kwamba Luka ndiye mwandishi.

Hii ina maana kwamba kichwa cha habari kimekuwa kikiandikwa kwa muda mrefu au kwamba Wakristo wa kwanza walikuwa na ufikiaji wa maarifa ya kawaida. Kwamba mwandishi alikuwa daktari aliyesafiri na Paulo inaendana na msamiati wa ndani wa injili ya tatu na uhusiano wake na Matendo ya Mitume. Hivyo, kulingana na ushahidi wa ndani, Luka ana uwezekano mkubwa wa kuwa mwandishi.

Injili mara nyingi hutajwa katika nafasi ya tatu, labda ikihifadhi mapokeo kuhusu mpangilio wa uandishi. Vinginevyo, hii inaweza kuwa mpangilio wa awali wa kisheria

au mpangilio wa kisheria. Katika orodha ya Muratori, Irenaeus na Origen wote wanamtaja Luka kama wa tatu.

Ikiwa Luka imeandikwa katika kitabu cha tatu na baada ya kifo cha Paulo, basi Clement amekosea, na matatizo mengine ya ndani yanajitokeza kuhusu tarehe ya Matendo ya Mitume. Kwa hivyo, tunageukia kuzingatia tarehe ya injili hizi. Kwa hivyo, tumeangalia uandishi, na inavutia, nadhani, tukiangalia nyuma, kusema kwamba hatuna majina yoyote kwenye hati yoyote iliyosalia ambayo yanawapa waandishi wengine.

Na unajiuliza, je, hawa wangekuwa waandishi ambao watu wangevutiwa nao kiasili? Na nadhani jibu lingekuwa, labda Yohana, lakini Marko na Luka, sivyo. Na Mathayo si mhusika mkuu miongoni mwa mitume. Hili ni jambo kubwa ambalo ametajwa kwalo.

Kwa hivyo, pendekezo langu ni kwamba hili linarudi kwenye maarifa halisi, na hilo linaonekana katika ukosefu wa kutokubaliana kuhusu mambo haya. Hebu tuangalie tarehe ya Injili za Synoptic. Na tutafanya tena tarehe ya injili ya Mathayo, tarehe ya injili ya Marko, na tarehe ya injili ya Luka.

Na tutaangalia ushahidi wa ndani na ushahidi wa nje. Kwa hivyo, tarehe ya injili ya Mathayo, ushahidi wa ndani. Ushahidi wa ndani hauna msaada sana hapa.

Maelezo mawili yanaonyesha kwamba injili haikuandikwa mara tu baada ya ufufuo, kama ilivyokuwa katika miaka ya 30. Na hiyo ni Mathayo 28:8. Mahali hapo panaitwa Shamba la Damu hadi leo. Inaonyesha kuna nafasi fulani kati ya tukio ambalo Yuda alijinyonga na tukio la uandishi wa injili.

Na kisha Mathayo 28:15, kuhusu madai ya askari kwamba mwili uliibiwa, hadithi hii imeenea sana miongoni mwa Wayahudi hadi leo. Kwa hivyo, zote mbili zinamaanisha muda muhimu kati ya tukio na uandishi, lakini hazisemi ni kiasi gani.

Wafuasi wa dini ya Liberal huwa wanaiweka Mathayo baada ya mwaka wa 70 BK , kwa sehemu wakiiweka baada ya Marko, ambayo wanaiweka kabla tu ya mwaka wa 70, na kwa sehemu wakiiweka baada ya utabiri wa Yesu. Katika Mathayo 21:41, tuna mfano wa wakulima wapangaji wanaomuua mwana, ambao unamaanisha uharibifu wa taifa. Israeli kwa kumuua Yesu.

Na hivyo, baada ya mwaka wa 70 BK , hadithi hiyo ilitungwa ili iendane na kilichotokea. Lakini, bila shaka, ikiwa Yesu anajua wakati ujao, hiyo si hoja yenye nguvu. Na kisha, katika Mathayo 22:7, katika karamu ya harusi, Wayahudi walikataa kuja na kuwapiga watumishi wake, kwa hiyo mfalme akawaangamiza wauaji hao na kuuchoma moto mji wao.

Kama ni Yerusalemu, hoja yao imeandikwa hivyo baada ya miaka ya 70, sivyo? Na kisha, Mathayo 23:38, nyumba yenu inaachwa kwenu ukiwa. Ama Yerusalemu, nyumba yao, au hekalu, nyumba yao, itaharibiwa, hivyo baada ya miaka ya 70. Mathayo 24, Hotuba ya Mizeituni, inaelezea anguko la Yerusalemu, ambalo liliandikwa baadaye.

Waliberali wanasema Marko inaweza kuwa iliandikwa kabla tu ya kuanguka kwa Yerusalemu, kwa kuwa injili hiyo haijumuishi maelezo haya waziwazi. Ni wazi kwamba hili si tatizo kwa waumini kwa kuwa yote haya yako katika muktadha wa utabiri, na Yesu anaweza kutabiri wakati ujao. Ushahidi wa nje kuhusu tarehe ya Mathayo.

Naam, Mathayo ni wazi imeandikwa kabla ya hati za awali zilizosalia. Hati za mafunjo P64 na P67, ambazo kwa kweli ni hati za mafunjo zile zile, lakini zilihesabiwa kwa njia tofauti kabla ya kugunduliwa kwa kuangalia hati hizo kwamba zilikuwa sawa, na P77 zinawakilisha hati mbili za karibu mwaka 200 BK. Kwa hivyo, injili iliandikwa kabla ya mwaka 200.

Labda hakuna aliyekataa hilo, isipokuwa wachache wasioamini Mungu wa mapema waliohisi kwamba yote yaliandikwa na watawa katika Enzi za Kati. The Epistle of Barnabas, labda iliyoandikwa karibu mwaka wa 132 BK , inanukuu Mathayo 22.14, wengi waliita lakini wachache walichaguliwa, kwa kusema, kama maandiko yanavyosema, lakini hawamtaji Mathayo. Waliberali wanasema Mathayo iliandikwa kufikia wakati huo, lakini Pseudo-Barnabas alikumbuka vibaya nukuu hiyo kama andiko la Agano la Kale.

Ningesema kwamba Barnaba, kama Wakristo wa wakati huo, alimwona Mathayo kama maandiko matakatifu. Mila kuhusu uandishi ingehitaji iandikwe ndani ya maisha ya Mathayo. Hatujui aliishi kwa muda gani, labda si zaidi ya mwaka 100 BK.

Taarifa tulizo nazo kutoka kwa mapokeo ni kwamba Yohana aliishi zaidi ya kila mtu mwingine na kwamba aliishi hadi wakati wa Trajan, nadhani ndivyo ilivyo. Kwa ujumla, imetolewa kama yapata mwaka 100 BK. Kwa hivyo, Mathayo labda alikufa kabla ya mwaka 100, labda mapema zaidi.

Hili ni wazi limepunguzwa na umri wa Mathayo. Kwa kuwa Mathayo alikuwa mtu mzima mwenye mamlaka fulani, alikuwa mtoza ushuru kufikia yapata mwaka wa 30 BK ; inadhaniwa kwamba labda alikuwa na angalau miaka 30, na labda zaidi ya hiyo mwaka wa 30 BK, kwa hivyo ni shaka kwamba alikuwa akiishi baada ya miaka 100. Hivyo, mila zinadokeza kwamba Mathayo iliandikwa katika karne ya kwanza.

Madokezo kutoka kwa baba wengine wa kitume, akiwemo Clement, yapata mwaka 95 BK , yangekubaliana na hili. Mapokeo ya Irenaeus yangeiweka tarehe hiyo kuwa ya mwaka 61-68 BK, huku Petro na Paulo wakiwa Roma wakihubiri injili. Mapokeo

mengine kadhaa yanafanya injili ya Mathayo kuwa ya kwanza kuandikwa, kwa hivyo huenda ikawa mapema zaidi.

Luka, kama tutakavyopendekeza hapa chini, labda iliandikwa mwishoni mwa miaka ya 50, kwa hivyo tarehe ya Mathayo ingekuwa mapema kidogo kuliko hiyo. Mapendekezo mbalimbali ya tarehe ya Mathayo. Haya yanaanzia mwaka wa 37 BK, yeyote aliyeandika katika Biblia ya zamani ya Marejeo ya Schofield, hadi mwaka wa 125 BK, ambayo nimekutana nayo hivi karibuni na mwalimu wangu Robert Craft, mliberali katika Chuo Kikuu cha Pennsylvania.

37 labda ni mapema sana kwa marejeleo ya To This Day. 125 BK inaonekana kuwa na shaka sana kuhusu vyanzo vya kihistoria. Haielezi ni kwa nini Wakristo na hata wazushi waliikubali na kutumia Injili nne pekee.

Pendekezo langu kwa tarehe hiyo linaonekana hivi: lina uvumi fulani, na hilo ni kwamba Irenaeus amekosea kidogo kuhusu jambo la Petro na Paulo na anapendekeza kwamba Mathayo aliandika injili ya Kiebrania katika miaka ya 40 au labda mwanzoni mwa miaka ya 50 kabla ya kuondoka Yerusalemu. Kumbuka Paulo anapotembelea Yerusalemu, anawakuta Petro na Yohana pekee hapo. Baadaye Mathayo alitengeneza toleo la Kigiriki katika miaka ya 60 kwa matumizi mapana.

Kwa hivyo, Irenaeus yuko sahihi kuhusu mwandishi na lugha lakini anakosea uchapishaji wake katika Kigiriki kwa utunzi wake wa asili wa Kiebrania. Hakuna njia ya kuthibitisha hilo. Hilo ni pendekezo.

Kauli ya Papias inadokeza kwamba kwa muda fulani, Mathayo ilikuwa injili pekee iliyoandikwa iliyopatikana na ilikuwa ikihitajika hata katika umbo lake la Kiebrania, kwani inaonekana hakuna tafsiri za Kigiriki zilizokuwa zimetengenezwa bado. Hilo lingenekana kwangu kufaa hilo. Mfano huu unapendekezwa kufaa mapokeo ya Mathayo kuwa injili ya kwanza kuandikwa, pamoja na ushahidi wa tarehe ya kabla ya 60 ya Luka.

Tutarudi kwenye hilo tutakapofikia tarehe ya Luka. Tarehe ya injili ya Marko. Ushahidi wa ndani.

Hakuna kitu cha moja kwa moja. Waliberali hupenda kuadilisha tarehe kwa utabiri wa baada ya tarehe, kwa hivyo huwa wanaiweka kuchelewa. Suluhisho la tatizo la muhtasari litakuwa na athari hapa, kulingana na kama tunaona Marko kama ilivyoandikwa kabla au baada ya Mathayo na Luka.

Ushahidi wa nje. Tazama mababa mbalimbali tuliowataja hapo juu. Kulingana na hesabu ya hati na manukuu yaliyosalia ya mababa wa kanisa, Marko hakuwa maarufu sana kuliko Mathayo katika kanisa la kwanza.

Hilo ni jambo la kuvutia, hasa ikizingatiwa kwamba lina utamaduni kwamba Petro ndiye chanzo chake. Huenda ikawa na maana zaidi ikiwa Matthew angekuwa tayari amekuwa akizunguka kwa muda. Kuna mipango kadhaa ya kuchumbiana kwa Mark.

Kwanza kabisa, kuna kile tunachoweza kukiita mpango wa tarehe unaolingana, yaani, mpango wa kupunguza migogoro. Hiyo inatafsiri ushuhuda wa mababa wa kanisa kwa njia ambayo tarehe ya Marko imewekwa katika miaka ya 60, kabla ya kifo cha Petro. Kumbuka, Clement anaweka tarehe ya injili wakati wa uhai wa Petro.

Irenaeus anarejelea Petro akiondoka Roma na si kifo chake katika aina hii ya tafsiri. Kwa hivyo, Kutoka, Petro yuko Roma lakini kisha anaondoka Roma kwa sababu fulani. Kwa maana hiyo, basi tunaweza kuweka tarehe kati ya kuwasili kwa Paulo Roma, kunakosimuliwa katika Matendo, na kunaonekana kama yapata mwaka 61-63 BK, na mwaka 68 BK wakati mateso yalipoisha na kifo cha Nero.

Kwa upande mwingine, baadhi ya wasomi wanakataa ushuhuda wa Clement wa Alexandria na wanatafsiri maelezo ya Kutoka ya Irenaeus ili kuionyesha tarehe ya injili baada ya kifo cha Petro. Huu ni mtazamo wa kawaida wa kiliberali ambapo Marko aliandikwa baada ya 68, labda mwanzoni mwa miaka ya 70. Baadhi ya waliberali waliokithiri wanamtaja Marko kuwa marehemu kama 115 BK.

Tatu, wahafidhina wengi wanakataa mila za zamani na kumweka Marko nyuma katika miaka ya 50 ili Marko aweze kuwa kabla ya Mathayo na Luka. Mtazamo huu unatoa data nyingi. Ili kudumisha toleo la kihafidhina la nadharia ya hati mbili, hili litajadiliwa baadaye chini ya mada yetu, tatizo la muhtasari.

Muhtasari kuhusu tarehe ya Marko. Ni wazi kwamba watu wako tayari kupuuza data ili mtazamo wao kuhusu tatizo la muhtasari litakalojadiliwa uonekane kuwa wa kweli. Mtazamo unaolingana unaonekana kuendana vyema na data, na mimi naupendelea.

Hata hivyo, lazima ikatae nadharia ya hati mbili, ambayo inamweka Marko mbele ya Mathayo. Hilo linatuleta kwenye tarehe ya injili ya Luka. Ushahidi wa ndani.

Naam, unaweza kubishana kama huu ni ushahidi wa ndani au la, lakini ni wazi kwamba, Matendo 1:1 inadai Luka, kwa hivyo injili lazima iandikwe kabla ya Matendo. Utangulizi unahusiana kwa kuwa Matendo ya Mitume yanarejelea simulizi lililotangulia. Luka anaishia na Kupaa.

Matendo ya Mitume yanaanza kutoka hapo na kuendelea. Vyote viwili vinaelekezwa kwa mtu yule yule, Theofilo. Waliberali wanahisi kwamba Luka 21-20 inarejelea Vita vya Kiyahudi, kwa hivyo wanaweka tarehe ya Luka baada ya 70 BK.

Kama ilivyotabiriwa katika Luka 21-20, mnamo 66 BK, mji ulizingirwa na majeshi, lakini jenerali wa Kirumi aliogopa na kurudi nyuma. Hii iliruhusu watu kukimbia mji,

kama Yesu alivyokuwa amewaonya kufanya, na Wakristo wengi walifanya hivyo, kabla ya Warumi kurudi mara ya pili mnamo 68 BK na kuangamiza Yerusalemu, kama ilivyo katika mstari wa 24. Ni wasioamini tu wanaohisi hitaji la unabii wa baada ya tarehe.

Hakuna mbinu kama hiyo inayostahili kwa waumini, ingawa, bila shaka, Luka ingeweza kuandikwa baada ya mwaka wa 70 BK ikiwa ushahidi mwingine unaonyesha hivyo. Hiyo ni kusema, si lazima kwa Luka kuandika kabla ya unabii kutimia. Hayo ndiyo yote tunayoweza kusema kuhusu ushahidi wa ndani.

Ushahidi wa nje, Matendo ya Mitume, kama tunavyojadili katika kozi yetu, Matendo ya Mitume na Nyaraka za Paulo, unaonekana kuwa wa tarehe ya mwisho wa kifungo cha kwanza cha Paulo huko Roma karibu 63-64 BK, na hiyo ni kwa sababu tarehe ya Matendo ya Mitume inaonekana kutangulia moto wa Warumi mnamo 64, kwani haionyeshi uadui wowote kati ya Ukristo na serikali ya Warumi. Mara tu Nero alipowashutumu Wakristo kwa moto huo, Ukristo ukawa dhehebu haramu hadi baada ya 300 BK. Matendo hayatupi dokezo lolote kwamba Ukristo ni haramu.

Kitabu cha Matendo pia hakitupi dokezo lolote kuhusu kifo cha Paulo, na hilo pia, kulingana na mapokeo, wakati Nero angali hai, kwa hivyo si zaidi ya yapata mwaka 68 BK. Paulo amekuwa Roma kwa miaka miwili chini ya kifungo cha nyumbani wakati kitabu cha Matendo kinapoisha. Waliberali, kujaribu kuelezea hili, wanasema kila mtu anajua kilichompata Paulo kwa hivyo hakukuwa na haja ya kujumuisha kifo chake.

Lakini kifungo cha nyumbani ni njia ya ajabu ya kumaliza kitabu ikiwa amekufa. Baadhi, wakiwemo baadhi ya wahafidhina, wanapendekeza kwamba Luka alikusudia kuandika kitabu cha tatu kama mwendelezo wa Matendo lakini, kwa sababu fulani, hakuweza kufanya hivyo. Hoja hii inategemea kuchukua Matendo 1:1, simulizi la kwanza nililoandika, n.k., ambapo inatumia protoni badala ya kwanza kumaanisha ya kwanza kati ya kadhaa, na kudhani kwamba Luka angetumia protoni kama angemaanisha ya kwanza kati ya mbili.

Naam, neno lililotumika katika Matendo 1:1 linaweza kumaanisha la kwanza kati ya mawili katika Kigiriki cha Kigiriki, ingawa hii haikuwa sahihi katika Kigiriki cha Kitamaduni, na hatuna sababu maalum ya kuamini kwamba Luka anaandika katika Kigiriki cha Kitamaduni kwa ujumla, ingawa Kigiriki chake ni kizuri zaidi kuliko waandishi wengine wa Kigiriki wa kipindi hicho. Ikiwa pendekezo letu ni sahihi, Luka anamjulisha msomaji kuhusu wakati uliopo mwishoni mwa Matendo. Yaani, anaandika miaka miwili tu baada ya Paulo kufika Roma.

Pili, kwamba Luka angepewa tarehe mapema kidogo kuliko kitabu cha Matendo ya Mitume inaonekana kutokana na ushahidi wa ndani hapo juu, hasa kama kifungo cha miaka miwili cha Paulo huko Kaisaria ambacho ni kabla ya safari yake na meli yake

kuzama kuelekea Roma hasa kama kifungo cha miaka miwili cha Paulo huko Kaisaria kingempa Luka fursa ya kufanya utafiti na kuandika Injili. Sasa, kama Luka angeandika Injili kabla ya safari ya kwenda Roma, hilo lingepusha tatizo la Luka kupoteza maelezo yake; kama katika meli hiyo kuzama, bila shaka, angeweza kuwaokoa. Hata hivyo, katika kesi hii, Luka angeanza kuzunguka mashariki yapata wakati wa safari ya Paulo yapata mwaka wa 60 na labda asianze kuzunguka magharibi hadi baadaye sana. Tarehe ya karibu mwaka wa 60 BK inaonekana kupinga utamaduni unaomweka Marko katika miaka ya 60 lakini mapema kuliko Luka.

Ninapendekeza kwamba ama mapokeo hayo yamekosea kwa kiasi fulani au kwamba Marko na Luka wote wawili wanakaribia wakati mmoja na wanafikia sehemu tofauti za himaya kwa nyakati tofauti, kwamba Marko alifika kwanza katika baadhi ya maeneo, tuseme magharibi, na Luka alifika kwanza katika mengine, tuseme mashariki. Marko imeandikwa kijadi huko Roma, magharibi mwa Clement, huko Misri, na mashariki, jambo ambalo linamweka Luka mbele ya Marko kwa mpangilio wa nyakati. Ushuhuda wa Irenaeus unaonekana kwa mpangilio wa nyakati, lakini kumbuka kwamba yeye ndiye anayesema Luka pia na kuuweka baada ya Marko na kabla ya Yohana, lakini kumbuka kwamba hatoi marejeleo ya wakati au mfuatano wazi kwa Luka; hasemi baadaye.

Huenda Irenaeus hakukusudia kuwa mfuatano wa matukio hapa, au anaweza kuwa amekosea kwa sababu vyanzo vinapokea injili hizo mbili kwa mpangilio tofauti na ule wa Misri. Kisha tunaweka tarehe ya Luka 58-60 BK kabla ya Matendo ya Mitume mwaka 63-64 BK. Kwa hivyo, muhtasari kuhusu tarehe za Injili za Synoptic, maelezo yangu hapa yana chati ndogo, lakini natoa muda mrefu na mpana kwa Mathayo kuanzia labda mapema kama miaka ya 40 hadi kitu kama katikati ya miaka ya 50, Luka mwishoni mwa miaka ya 50, na Mark katikati ya miaka ya 60, au mapema hadi katikati ya miaka ya 60.

Naam, nadhani hiyo labda ni mahali pazuri pa kusimama. Unafikiri nini? Tutazungumzia sifa za Injili za Synoptic wakati mwingine. Tarehe na uandishi. Hakika, ni mambo yanayoweza kubishaniwa.